

A HATALOM GRAMMATIKÁJA

Ludassy Mária *Szavak és kardok. Nyelvfilozófia és hatalomelmélet* című könyvére^{*}

SZILÁGYI-GÁL MIHÁLY

A nyelvfilozófia és a politikafilozófia téziseinek rokoníthatósága első látásra nem tűnik egyértelműnek. Nem csak azért van ez így, mert az interdiszciplináris kérdésfelvetések — még egyazon szaktudományon belül is — a „két szék közt a pad alatt” veszélyét hordozzák magukban, vagyis a különböző területekre kölcsönözött fogalmak és hipotézisek esetetett összehasonlításának veszélyét. Az interdiszciplináris kérdésfelvetések további csapdája, hogy gyakran két terület teljes körű szisztematikus összehasonlíthatóságát, közös kutatási potenciálját hirdetik meg, holott valójában mindkét területre csupán egy-egy konkrét probléma rokonosságáról, közös tartalmairól van szó. Ilyen például a Gestalt-pszichológia egyes tanulságainak legkülönfélébb szakterületeken való alkalmazása — vélt vagy

valós átfedések alapján. Ilyen továbbá a paradigma-elméletnek, mi több magának a „paradigma” szónak, vagy a „tér-idő” toposznak számtalan pontatlan használata, mely ekvokációkhoz vezet. Azt mondhatnók tehát, hogy még egyedi fogalmak és problémák analógiája is pontatlanságok egész sorát vonhatja maga után, és az interdiszciplinaritás veszélyeit példázza. Még ennél is nagyobb a bizonytalanság, amikor két teljes szakterület vagy azon belüli diszciplína szisztematikus összehasonlíthatóságába bocsátkozunk.

Más a helyzet akkor, amikor egy probléma vagy jelenség magának a diszciplináris besorolásnak a médréből lép ki és önmagában vett saját kutatást indokol. Ebben az esetben a diszciplináris keret és az adott kérdés diszciplináris identitása közötti viszony megfordul, és maga a diszcipli-

* Atlantisz, 2004.

naritás válik kolonccá a kérdésen, mely független megközelítéseket követel. A nyelvfilozófia és a politikafilozófia metszéspontjainak vizsgálatában Ludassy Mária ilyen típusú kísérletet hajt végre. Ludassy olyan kérdéseket vizsgál, amelyek nem egyszer en a politikafilozófia és a nyelvfilozófia kelléktárából származnak, hanem, mint önjogú kérdések mindkét területhez kapcsolhatók, vagyis nem egyszer en interdiszciplináris elemzésről van szó, hanem saját életet él problémák elemzéséről. Ezt ér sítii, hogy a szerző rekonstrukciói olyan passzusokon alapszanak, amelyek a nyelv és a politikum jelenségeit eleve összekapcsolják, így az összehasonlítást nem is Ludassy végzi el, hanem az általa elemzett passzusok szerzői. Ezáltal a tényleges kapcsolódási pontok sokkal objektívabbak lesznek, mint holmi külső elemzés kísérlete során. Olyan interdiszciplinaritással találkozhatunk tehát, mely mintegy belülről a szövegekből jön, a bennük lévő felvállalt tézisekből, nem pedig kívülről, az elemző részéről, aki megpróbálja megtalálni azt, ami talán nincs. A kérdés ettől kezdve nem az, hogy Rousseau, de Bonald vagy Condorcet összekapcsolja-e a nyelv és a politikum jelenségvilágát, hanem az a kérdés, hogy miért teszi.

„Szavak és kardok” — a szó fegyver és a kardnak értelme, jelentése van, vagyis rá van utalva a nyelvre. A szentencia következményei tettek, de csak azért, mert a szentenciának nyelvi jelentése van. A nyelv és a tett, a

szó és a hatalom összefonódása nem metafora, hanem valóság. A hume-i „van” — „kell” levezethetetlen kauzalitása a jelentés elkerülhetetlen szociális beágyazottságára figyelmeztet, az „így értjük”-re. A nyelv, mint szabályrendszer és a hatalom gyakorlásának, mint szabályok betartásának normativitása valamilyen analóg viszonyban vannak egymással. A nyelv hatalmi eszköz és a hatalomnak is van saját nyelve. Ezek Ludassy könyvének alap gondolatai. Rekonstrukciót olvasunk, amely a nyelv és a hatalom normatív viszonyát a korai modern politikafilozófiák térképén mutatja be. Locke, Hobbes és Rousseau a szerző déselméleti paradigmán belül is eltérő premisszáinak, Condorcet radikális univerzalizmusának, és de Bonald restaurációs gondolatainak közös eltevése, hogy a helyes nyelvhasználat szabálykövetése és az emberek együttélését irányító szabályrendszerek közös normativitáson alapszanak.

Ezt a közös normativitást egyfelől a konvencionális inherens pártatlanságában találja meg, melynek erőnye a partikuláris erény felszámolása, a mindenféle szubsztantív etika egyenlő elutasításának sajátos etikája. Az erkölcsi jó mindenféle konkrét doktrínájáról való lemondás eme normatív feltételrendszere csak a keretet menti meg, amelyen belül az erkölcsi jóról való beszélgetés folytatható. Ám a beszélgetés éppen azért menthet meg, mert annak tartalmáról nem állítunk sem-

mit. Így a szubsztantív etikák „privatizálódnak”, közös normatív tér csak annyiban van, amennyiben ez a „privatizáció” lehetséges marad. Másfelől pedig a nyelv éppen a sajátosság hordozója, nem pedig a különböző sajátosságok közötti semleges és súlytalan bíró. A nyelv univerzalizálásának és sajátosság hordozó erejének téziseit az univerzalizmus és a partikularizmus legkülönbözőbb politikafilozófiával párhuzamosan fejtették ki a felsorakoztatott gondolkodók. Megtudjuk, hogy a nyelv, az erkölcs és a politika elméletei milyen közös kérdések mentén haladtak a kor politikafilozófiai irodalmában.

Ludassy megmutatja, hogy az ahistorikus szerzők és normativitásának sajátos nyelvelmélete van. Az írott szó szokásfelettségéről van szó, a textus személytelenségéről, mely mindenkihez szól, mindenkire érvényes és írásjelei univerzálisak. A tiszta nyelv tanáról van szó, amely mindenféle analitikus tudományosság alapszerkezete, melyben tehát a szabályok jelentése nem a partikuláris közösségek saját olvasatainak múlnak, hanem a természettől elfogulatlan értelem megért képességén. A csakis nyelvileg végrehajtható bizonyítás ethosza a demokrácia és egyben a tudományosság eszméin alapuló technicizált világ nyelvlogikai ethosza. Ugyanakkor a nyelv a partikularitások, az elkülönülések hordozója is: a közös és az eltér egyaránt nyelvileg tud csak kifejezést adni. A sánta elvezet Herder téziséhez a nyelvről, aki a nyelv nemzet feletti

univerzalizálásával szemben, kollektív individualitásának házon belüli, közösségre szabott, de ennél fogva éppen partikularitásában általános érvényességére mutatott rá, vagyis a szupraindividuumok egymás melletti, tehát egymástól elkülönül politikai nyelveire.

Ludassy tolmácsolásában az univerzális nyelv szabadelv modelljét nemcsak Condillac explicit univerzalista nyelvelméletéből ismerhetjük meg, hanem annak radikális ellenlábásától is, de Bonaldtól, aki az univerzális nyelv ontológiai lehetetlenségét az elvont emberfogalom konkrét emberrel szembeni értelmességéhez hasonlítja és a mindenkori jelentés szükségszerű szociokulturális beágyazottságára figyelmeztet. Az univerzalizálható érvényességek nélkül a nyelv nem volna lehetséges, és mindenfajta univerzalizálhatóság záloga a nyelv. A privát nyelv érthetetlen nyelv, kommunikációs börtön, nem hordozhat közlést és ennél fogva közösséget sem teremthet. Hume szerint az emberi természet egyetemessége az alapja annak, hogy erkölcsi nyelvünk kijelentései általánosíthatók. Az erkölcsi privát nyelv maga is erkölcstelen, mert csak egyvalakinek szól, érvényességének logikai korlátai ott érnek véget, ahol erkölcsi univerzalizálhatósága is véget ér. Semmilyen politikai közösség sem képzelhet el a nyelv általános érthetőségének követelménye, a közös nyelvet használók sajátos egalitarizmusa nélkül. E nélkül a jelentésbeli egyenlőség nélkül ugyanis

maguk a különbségek sem mondhatók el, az ellenkezés és az egyetértés sem fejezhet ki. A privátnyelv, a jelentések önkényes megváltoztatása az egyén társadalmi-politikai öngyilkossága, mert a többiekkel való szerz és egyoldalú felbontása.

Ludassy m véb l kiderül, hogy tartalmi különbségeiken túl, a kor politikafilozófiái a maguk módján mind számot vetettek a nyelvvel. E számvetésb l eltér elméletek születtek, de a nyelv természetét illet en kiindulópontjuk azonos volt: akár kollektivistá szemszögb l, akár univerzalista szemszögb l nézzük, a nyelv csak a társadalommal való viszonyában érthet meg és írható le.

Az elénk tárt térkép két legtávolabbi pontja a természetjogi paradigma — Hobbes, Locke — és annak radikális kritikája — Rousseau egyaránt nyelvelméleti premisszákra alapozott. A nyelv logikájának inherens pártatlanságát hirdető természetjogi nyelvelmélettel ellentétben Rousseau a nyelv kialakulásában az ember hanyatlásának történetét látja. Míg Condorcet utópiája a matematizált nyelv l az el ítéletes beszéd, a vallási fundamentalizmus nyelvi lehetetlenségét hirdeti, addig Rousseau olvasata a tökéletes nyelv ezen modelljér l ellentétes. Eszerint az indulat, a spontánul emberi, az szinte és keresetlen kifejezés a kialakult nyelv eszköztárában már halott. A nyelv, mint az érvelés, a meggy zés inherens normativitásának logikai eszköze elfedi az

szinteséget, az egyénit, és már csak arra alkalmas, hogy a többi nyelvhasználóhoz való hatalmi viszonyrendszerben jelölje ki a mindenkori nyelvhasználó helyét. Ez a hely már nem az eredeti identitás helye, hanem csak nyelvileg körülíráható pozíció a mesterségesen létrehozott egyenl tleniségek viszonyrendszerében. Nyelv nélkül nem találhatjuk fel a nyelvet — de Bonald bizonyításának alaptezise, miszerint a nyelv isteni eredet . A modern parlamentarizmus bábeli z rzavarát de Bonald már tudta, minek a rovására írja: az individualizmus g gje bünteti azokat, akik nem látják, parancsolni csak isten tud, mert a nyelvet is adta nekünk. A parancs csak isteni lehet, különben szükségképpen bitorolja a hatalmat. De Bonald felfogásában a nyelv folytonossága maga az el ítélet, mely nem átok, hanem áldás, a nyelvi közösség folytonosságának letéteményese. A nyelv folytonosságának gondolata, mint konzervatív politikafilozófiai támpillér Burke-nél is jelentkezik, aki szerint el ítéleteinket azért szeretjük, mert el ítéletek. Burke iróniája éppen az el ítéletesség alaptulajdonságára mutat rá, hiszen az el ítélet nem kívánja magát független szempontok szerint definiálni — azért marad fenn, mert eddig is fennmaradt.

A szabadelv és a restaurációs paradigma közös tézise, hogy a nyelv a társadalmi relációk tükré. Ahol a nyelv érzelmi kitörések formátlan

spontaneitása, ahol hangutánzó szavak és gesztusnyelv jellemzi, ott még nincs szerződés, de még van egyéniség; másfelől viszont minél kidolgozottabb a nyelv logikai szigorra, annál szabályozottabb, hierarchikusabb társadalmi valóság képezi a nyelvhasználat referenciáinak terét és a nyelvhasználóinak életét — a kifejezések már nem egyéniek —, nem is „én” beszélek, hanem a nyelv beszél belém, és csak azt mondhatom, amire van konvencionális szabály és szó: ennek a nyelvnek a világa már a szerződés világa. A politika és elméletének nyelvhez való viszonya arról árulkodik, amit az adott politika a világról vall. Ez a háttérvallomás ugyanis eldönti, mekkora súlyt kell kapjon a politikában az érzelemnyelvi kifejezése és mekkorát a racionalitás.

Azt mondhatnók, hogy Ludassy elemzése a tizenhetedik, tizennyolca-

dik század politikai nyelvelméleteiről napjaink elméleti dilemmáiról is szól. Vagy inkább így: Ludassy könyvének metanyelve nem is az elemzett korszakról, hanem napjainkról elmélkedik. Ebből a metanyelvi üzenetéből a szerző csak az utolsó oldalon bújjik el. De a nyelv, mint a hatalom fegyvere, mint a sajátosság fegyvere a hatalommal szemben, és felf leg, mint a legelvontabban egalitárius közeg, mely egyszerre konzervatív és univerzalista, végigkíséri a könyvet és mindennek elméleti és gyakorlati aktualitását leválasztja az elemzett korszakról. Ennek lezárásaként a könyv utolsó oldalán maga a nyelv is szóhoz jut: A „nyelv közös, csak kifejezéseink különböznek”: Ludassy szerint lehet vitatkozni, mert a nyelv léte közös mércét nyújt.

Ludassy Mária filozófiatörténeti műve érthetetlen nyelven beszél az érthetetlen nyelvéről.